

Дејан В. Поповић
 Економска школа
 Ваљево

БУРИНА ЦИГЛАНА

АПСТРАКТ: У раду се анализира настајанак и развој Бурине циگلане у периоду од 1934. до 1975. године, како је пословала у овом времену, које су јој биле пошешкоће, и најзад, како је деловала на привредни устој и изградњу Ваљева.

Ваљево је варош која се, крајем 19. и почетком 20. века, брзо развија и у погледу површине и по броју становника. Свакако да је великог удела у томе имао развој опекарског пословања у ваљевском крају. У Ваљевоу је у прошлости било више цигларско-црепарских радњи, а једна од познатијих била је циглана Ђуре Д. Ђорђевића.

Развој цигларства у Ваљевоу и ваљевском крају може се пратити од времена кнеза Милоша, који је за потребе градње цркве и Ненадовића куле (у то доба барутане) наредио отварање циглане у Ваљевоу, 1832. године.¹

У 19. веку у вароши су постојале мале пољске радионице, где је ручно печена цигла. Како се где правила кућа, тако су наши суграђани ручно вадили земљу на својим имањима и правили опеку. Пећи су биле отвореног типа, малих димензија и ложене су дрветом.

Средином 19. века једна од најпознатијих циглана у Ваљевоу била је Араповића циглана, власништво Јована-Јоце Араповића. Налазила се у данашњој Синђелићевој улици, у близини реке Љубостиње.² Није нам познато колико дуго је радила ова радња, али се, почетком шездесетих година истог века, она не спомиње.³ Постојала је и циглана Димитрија – Дике Обрадиновића, угледног ваљевског трговца и оснивача кафане „Сунце“.⁴ Поменути трговац више се бавио механцијским, а мање цигларским послом, којег се и оставио седамдесетих година. У

1 Велибор Берко Савић, Ваљевска црква, Ваљевац, Велики народни календар за просту 1993, стр.193-205, Ваљевац, Ваљево 1993.

2 Највероватније да се ова циглана налазила у данашњем Синђелића блоку, одмах испод улице Владике Николаја

3 Биографски лексикон ваљевског краја, књига 1, свеска 1, стр. 40, Ваљевска штампарија, Ваљево 1996-1997.

4 Божидар Обрадиновић, Младост у Тешњару, Велики народни календар Колубара 1992, стр. 215-224, Радио Ваљево, Ваљево 1992.

цигларском занату почели су се истицати Петковићи, који су око 1875. године дошли у Ваљево и основали своју прву цигларско-црепарску радњу.⁵ На преласку из 19. у 20. век постојало је више оваквих радњи и више локација одакле се вадила земља за производњу.

Почетком 20. века постепено се уместо малих, пољских пећи уводе нове, веће, затворене пећи, у народу зване „швабаре“, које су трошиле много дрва и наизменично се палиле и гасиле. Нешто касније појавиле су се и прстенасте, тзв. кружне пећи, са масивним димњаком, познате под називом Рингофен⁶. Њихов капацитет био је далеко већи, али су то уједно биле врло скупе пећи и, у оновременој Србији, није их било много. Познато је да је у ваљевском крају, 1908. године, било три цигларско-црепарске радње са оваквим или сличним типом пећи, са укупно 49 запослених радника и са добити од 24.500 динара.⁷

Циглане 19. века нису биле великих капацитета. Упошљавале су мали број радника, у њима је била заступљена искључиво ручна производња, без иједне машине. Подсећале су на старе занатске радионице са извесном поделом рада.

Захваљујући овим цигларским радњама, малим и великим, полако се изграђивало Ваљево: најпре зграде мештана, а касније и државна здања.

Цигларско-црепарска индустрија у нашем крају јавила се стотинак година након првог сачуваног помена цигларске производње; прецизније речено, између два светска рата, када је град убрзано растао. Двадесети век носио је нове стилове у грађевинарству: подижу се монументалније спратне зграде, чвршћи стамбени објекти са обрађеним уличним фасадама и већим украсним детаљима, а са друге стране, руше се многе блатне, ћерпичом грађене трошне учерице. Ову причу треба поткрепити и подацима да је Ваљево средином 19. века (1859. године) имало 1865 становника, а по попису из 1931. године било их је већ 11056.⁸ Како се становништво Ваљева повећавало, тако је временом цигларско-црепарска индустрија између два рата постала најважнија индустријска грана у срезу. После Другог светског рата, у ваљевском округу „било је 6 цигларских предузећа и око 25 пољских црепана са ручном израдом црепа“.⁹

5 Група аутора, Израда опекарских производа у ваљевском крају, стр. 5, Посебна издања, Ваљево 1995. Петковићи су пореклом из села Крчмир подно Суве планине. Крајем 60-их година 19. века доселили су се у село Златарић, где су се такође бавили опекарским занатом (нап. аутора).

6 Код нас се за ове пећи одомаћио назив ринглов

7 Никола Вучо, Развој индустрије у Србији у XIX веку, САНУ, Посебна издања, стр. 328-334, Београд 1981.

8 Ваљевска општина 1839-2003, припремио Здравко Ранковић, стр. 41-46, Колубара, Ваљево 2003.

9 Снежана Радић, Прилог проучавању привредног развоја бившег округа ваљевског 1944-1947. године, Гласник МИАВ, бр. 25, стр.137-156, Ваљево 1990.

Тридесетих година прошлог века једна од познатијих цигларских радњи у Ваљеу била је Игњатовића циглана.¹⁰

По причама старих Ваљеваца, у нашем месту је, на потезу од Душанове улице до Београдског пута, у међуратном периоду било више циглана, од којих су неке имале високе димњаке.¹¹ Једна од таквих била је Петковића циглана, основана 1940. године. Била је власништво Љубомира З. Петковића, све до конфискације 1946. године. Познато је да је Петковић непосредно после рата користио један хектар закупљеног земљишта¹² у разним деловима града. Максимална производња ове циглане била је око 1.500.000 јединица цигле и црепа годишње.¹³ Поседовала је кружну пећ, тзв. ринглов,¹⁴ највећи капацитет, највећи број радника и највишу висину димњака (оцака) у граду од 30 метара.¹⁵

Непосредно поред Петковићеве налазила се циглана Ђуре Д. Ђорђевића. Бурина циглана обележила је један период ваљевског градитељства, а дала је име читавом једном крају: и дан-данас се у уобичајеном разговору каже да се нешто или неко налази „код Ђурине циглане.“ Она сама налазила се при крају Душанове улице, и својим димњаком и остацима ринглова још увек евоцира успомене код наших старијих суграђана. То је једини такав објекат до данас сачуван у граду. Покушаћемо да на овом месту укажемо на кратак историјат овог објекта, а самим тим и цигларства уопште у Ваљеу.

Ђура Д. Ђорђевић рођен је, 1900. године, у селу Присјан под Сувом планином у близини Власотинаца. Потиче из сиромашне породице која је живела од грнчарског и цигларског заната, па су му и отац Драгутин и деда Ђорђија били печалбари у разним цигланама у јужној Србији, Турској и Бугарској. Тако је и Ђура Ђорђевић наследио занат од предака, па се у лесковачком крају бавио истим. У младости је као надничар путовао Србијом, а крајем двадесетих година прошлог века усталио се у Ваљеу, у којем је било посла, квалитетне земље, сталне потребе за градњом, па према томе и циглом. Један од разлога доласка у Ваљево треба тражити и у томе што су у ове крајеве многи његови земљаци дошли пре њега, обогатили се, па су се овде осамосталили и окућили. Тако су Ђорђе-

10 Казивања Мирославе Пантелић (Ђорђевић), забележена јануара 2005.

11 Казивања Видосаве Гавриловић, забележена фебруара 2005.

12 Пре рата Петковић је користио знатно више земљишта, а поједине парцеле су му конфисковане. Имао је велику циглану на раскршћу данашњих улица Димитрија Туцовића, Душанове и Ђердапске.

13 Снежана Радић, наведено дело

14 Овај део града се у свакодневном говору и назива Ринглов (вид. нап. 12)

15 Документа из породичне збирке Зорана Петковића

вића повукли у Ваљево Петковићи,¹⁶ који су били у граду на гласу као одлични циглари, а већ су поседовали велику циглану на обалама реке Љубостиње. Показало се да су ови Црнотравци – како су их Ваљевци називали – најбољи циглари, а да су њихови опекарски производи најбољег квалитета. По причама наших старијих суграђана, Ваљевци су се слабо бавили овим тешким занатом, па су посао преузимали печалбари са југа Србије, често закупујући већ постојеће циглане и црепане у граду. Сам посао је био врло напоран, прљав, али јако уносан.

Ђура Ђорђевић у почетку ради код Петковића на цигларским пословима као сезонац, а око 1930. године на обали реке Љубостиње закупује „под кирију“ земљиште од извесног Свете банкара. Око 1932. године узима под закуп Игњатовића циглану (у власништву Драге Игњатовића), где почиње са производњом цигле, тзв. летњих банкета. Међутим, овде се Ђорђевић није дуго задржао (пећи за печење су биле мале, производња није била великог обима) па одлучује да формира сопствену производњу. Убрзо купује имање између улица Поп-Лукине и Селимира Ђорђевића и на месту старе уцерице гради кућу и више помоћних објеката. У овом делу града, који је тад био периферија са малим бројем кућа, Ђорђевић отпочиње са ископавањем земље и припрема се за подизање властите циглане. Недуго потом, доводи у Ваљево и своју породицу. Око 1934. године за потребе будуће циглане купује изнад Душанове улице близу 3 хектара земљишта од Које и Миленије Сенић.¹⁷ Ова велика парцела била је делом воћњак, а већим делом обрасла у багремову шуму. Налазила се између данашњих улица Душанове, Филипа Вишњића и Тиће Миловановића. Коначно, године 1934, дозволом Начелства среза ваљевског, отворена је цигларско-црепарска радња Ђуре Ђорђевића.¹⁸

Производни процес отпочео је са пећима затвореног типа, тзв. „швабарама“, а радна снага била је из лесковачког и нишког краја. У радњи је једна група радника производила циглу, а друга цреп. Сам посао изискивао је много напора, али и организације; био је сезонског типа јер се радило само преко лета – од маја до септембра месеца.¹⁹ У почетку се земља за експлоатацију вадиле са посуда Ђорђевића у Поп-Лукиној улици, али како је земљиште убрзо исцрпљено, радња је премештена у улицу Душанову бр. 85. Циглана је имала „радничке станове“ за 8-10 радника. Прерада земље вршена је ручно. Власник је за

16 Петковићи су пореклом из истих крајева као и Ђорђевићи

17 Казивања Мирославе Пантелић (Ђорђевић), забележена јануара 2005. године

18 МИАВ, фонд ОНО Ваљево, Одељење за привреду (1944-1947), дел. бр. 550/46, кут. инв. бр. 5,

19 Циглана је радила од Ђурђевдана до Крстовдана

ложење пећи, најпре користио сопствену багремову шуму око реке Љубостиње, а пошто је она искрчена дрво је куповано и довлачено воловским колима са планине Медведник и из села Ставе и Поћута. У селу Поћути неколико деценија радила је у погледу капацитета једна од већих издвојених циглана у власништву Ђуре Ђорђевића.²⁰ Наиме, власник је у то време поседовао више циглана²¹ и већи број радника, који је достигао двадесет пет.²² Често су ови печалбари, оформљени у занатске екипе, прелазили из једне у другу циглану, а поједини су се трагом цигларског заната трајно населили у граду на Колубари.

Немамо података колика је била производња Ђурине циглане у граду тридесетих година прошлога века. Познато је само да је током једног ложења у „швабару“ могло да се упакује до 30 хиљада комада црепа, цигле или ћерамиде.²³

Производи ове циглане коришћени су у изградњи фабрике „Вистад“, као и великог броја објеката по граду.²⁴ Један део производа дистрибуиран је железницом и у друга места. Поједине куће наших суграђана у старом делу Београда грађене су Ђурином циглом.²⁵

Непосредно пред рат, зарад веће и квалитетније производње купљено је земљиште ван града, на побрђу око касније Радничке улице.²⁶

У току немачке окупације циглана је радила смањеним капацитетом, јер се у Ваљеву у тешким временима мало и градило. Знамо да је за време рата ово предузеће произвело око 200.000 јединица цигле и црепа и да је ратна штета циглане износила 448.000 динара.²⁷

После ослобођења, контролисана од нових власти, производња у циглани није достигала више од 100.000 јединица цигле и црепа годишње. За експлоатацију је коришћена власникова земља од 2 хектара површине и песак из Колубаре,²⁸ као и из оближње Љубостиње. Ово

20 Дневни капацитет цигларско-црепарске радње у Поћути износио је између 2,5 и 3 хиљаде јединица, или на годишњем нивоу око 240 хиљада. Овде је најпре саграђена „швабара“ затвореног типа, да би крајем 50-их година постављен плехани димњак висине 8 метара. Пошто су овакви димњаци често прогоревали, на сваких две или три године постављани су нови. Производи радње у Поћути коришћени су искључиво за локалне потребе. Екипа у Поћути бројала је пет радника.

21 У власништву Ђуре Ђорђевића тридесетих година прошлог века биле су четири циглане – у Ваљеву, Поћути, Ставама и у Доњој Грабовици.

22 Казивања Илије Ђорђевића, забележена октобра 2004.

23 Казивања Александра Милошевића, забележена августа 2005.

24 Казивања Драгане Здравковић, забележена јануара 2005.

25 Казивања Павла Бошковића, забележена августа 2005.

26 Казивања Оливере Дружанић, забележена јануара 2005.

27 МИАВ, поменути фонд

28 Снежана Радић, наведено дело

Ђура Д. Ђорђевић (на слици лево), снимљено око 1940

Илија Ђорђевић, синовац Ђурина, дуџоџошињи радник Циџлане, снимљено 2004,

приватно предузеће претрпело је велике промене 1948. године, јер је целокупна производња преоријентисана за државне потребе, и власник није имао право располагања на својој циглиани. Државно предузеће „Јабланица“ одређује привредну политику циглане, даје своје раднике и запошљава Ђорђевића као једног од руководиоца производње. Половина власничког имања је национализована. Земља за прераду се и даље ручно вади, овога пута око западне капије „Крушика“, и превози моторним возилима за производњу у Душановој улици.²⁹

Године 1951. циглана је због нерентабилне производње³⁰ уредбом општинских власти враћена на ограничено коришћење Ђури Ђорђевићу. Овом приликом власнику су дата само 4 радника за целокупне цигларско-црепарске послове, па је Ђорђевић, због увећања обима посла, дуго морао да крије и зараде и већи број радника од дозвољеног.³¹ Саграђено је више већих објеката за сушење црепа, а отпочело се и са изградњом кружне пећи – ринглова – и масивног димњака 1952. године. Конструктор ових грађевина био је извесни Мађар са презименом Ретек. Сам димњак имао је темеље од 2,5 метра заливане у кречу; при дну је имао обим 2x2 метра постепено се сужавајући ка врху на 21 метар висине. У градњу димњака потрошено је 36.000 комада цигле, а за цео ринглов око 100.000 цигли.³² У датим околностима, Ђорђевић разгранав

29 Казивања Илије Ђорђевића и Милована Црепића

30 У време кад је Г.П. „Јабланица“ присаједињена ова циглана, појавили су се извесни проблеми: велики број нестручних радника, мала производња и велики трошкови

31 Након изградње ринглова број радника достигао је 12, подељених у три екипе (казивања Илије Ђорђевића, забележена септембра 2005).

32 Казивања Владимира Здравковића и Душана Дружанића, забележена јануара 2005.

посао, довлачи земљу за прераду са простора слабо насељених улица Јакова Ненадовића и 7. јула (данашња улица краља Милана).³³ Од произведеног црепа и цигле касније су грађени објекти у овим улицама, па како су се исте брзо насељавале, Ђорђевић прелази у крај омеђен улицама Даничићевом и Љубе Ковачевића.³⁴ Овај крај често су натапале воде Љубостиње, па је ту било велико блатиште, које су мештани звали Долача. Ова земља поседовала је црвенкасту и беличасту глину, веома тражену у цигларству, тако да су производи са ове земље имали висок квалитет. Посао је тражио великог труда јер се прерада земље још увек вршила ручно. Капацитет циглане у то доба кретао се максимално до 750.000 јединица годишње. Ђурина цигла све се више користи за изградњу града. Но, како је производња расла, тако су и порези постајали све виши, а износили су једно време и до 40% целокупне производње. Производи циглане узимани су без надокнаде за потребе грађења у срезу.³⁵

Плате радника у наведеном периоду биле су врло пристојне и биле су, зависно од тежине посла, од 10.000 до 20.000 тадашњих динара.³⁶

У међувремену се у граду све мање земље могло узети под закуп, те су стога поседи власника били врло сужени.³⁷ Свакако да је на све ово утицало и решење из 1946. године, које ће прећи у законску форму, по коме цигларска предузећа у Србији нису могла да експлоатишу више од 3 хектара (изузетно до 5) за производњу опекарских производа.³⁸ Све наведено водило је томе да су 1958. године власти национализовале имање, циглану и целокупну производњу, па је Ђура Ђорђевић поново постао руководилац производње у циглани којом је управљало ГП „Јабланица“. Више се није могла копати земља у граду, јер су се новодошле породице буниле и реаговале код општинских власти због пуцања кућа у подножју копа и појаве клизишта.³⁹ Земља за прераду вадила се са обала реке Љубостиње и у Рађевом селу, али је и ње, поготову оне најквалитетније, било све мање. Производња из године у годину опада, посао полако постаје нерентабилан. Десетак година од национализације циглана је поново враћена на ограничено коришћење Ђури Ђорђевићу, који је често морао да надлежнима подноси извештаје о производњи. Током шездесетих

33 На том простору су данас О.Ш. „Андра Савчић“ и војни станови

34 Казивања Илије Ђорђевића

35 Казивања Милована Црепића

36 Документа из породичне збирке Илије Ђорђевића

37 Ђура Ђорђевић је у то време поседовао само 97 ари земљишта коришћеног у опекарској производњи (документа у породичној збирци Владимира Здравковића)

38 Снежана Радић, наведено дело

39 Казивања Драгане Здравковић

година производи ове циглане коришћени су за грађење фабрике „Србијанка“, старе зграде СУП-а, за нову железничку станицу.⁴⁰

Негде у исто време у предузећу су се јавиле потешкоће око набавке дрва и њихове скупоће, па се прелази на угаљ као ново погонско гориво.⁴¹ Циглана у Поћути има сличне проблеме, а пошто не може адекватно да их реши престаје са радом 1970. године.

Већ оронолог здравља, Ђура Ђорђевић почетком седамдесетих година препушта посао своме сину Луки Здравковићу.⁴² Нови руководиолац производње покушава да повећа капацитет производње кружне пећи и у томе на кратко успева. Производња Ђурине циглане почетком седамдесетих година била је око 5.000 цигле и 1.500 црепа дневно, а пећи су дневно трошиле 4 тоне угља!⁴³ То је био уједно и максимални капацитет Ђурине циглане која је производила до 1.000.000 комада цигле, црепа и ћерамиде годишње.⁴⁴

Како су одмицале седамдесете године, посао у циглани све више је јењавао. Приватни сектор је у тим временима стагнирао, јер није добијао сировине и материјал за производњу. Сировине за производњу опекарских производа достављане су само државним предузећима, и то оним перспективнијим, тако да је долазило до масовног затварања приватних радњи. У међувремену јачају државне циглане – убска и обреновачка, као и циглана и црепана у Кањижи. Велика машинска постројења ових циглана гутају мање, неконкурентне приватне циглане. Посао у Ђуриној циглани тако постаје све мање исплатив.⁴⁵ Приходи једва подмирују трошкове и порезе, па посао замире. Овоме је допринела и околност да је Лука Здравковић због болести све мање радио, а наследници нису имали превеликог интереса да наставе тежак цигларски посао. Ђурина циглана је престала са радом 1975. године. Полако се руше бараке за раднике, помоћни објекти се предају зубу времена и растиње почиње да прекрива циглану.

Данас је ринглов углавном разрушен,⁴⁶ само један део се користи као магацин оближњег предузећа.⁴⁷ И димњак је напукао, али још увек

40 Казивања Владимира Здравковића

41 За ложење кружне пећи употребљавао се ситан угаљ и угљена прашина.

42 Ђура Ђорђевић је умро 1971. године (нап. аут.)

43 Да би се одржавала константна температура ваздуха у кружној пећи (ринглову), пећи су се ложиле на сваких сат времена.

44 Казивања Владимира Здравковића

45 И поред тога, сезонци-печалбари из лесковачког краја и даље се, у потрази за бољим условима живота, запошљавају у Ђуриној циглани (нап. аут).

46 Део ринглова крушен је тешким грађевинским машинама августа 2005, у време писања овог текста.

47 Крајем осамдесетих година на овом простору подигнуто је стовариште грађевинског материјала и са малим изменама предузеће још увек ради

показује новим генерацијама зашто се овај део града у свакодневном говору баш тако зове – Ђурина циљлана.⁴⁸

*

Августа месеца 2005. године, приликом реконструкције моста на реци Љубостињи, на раскршћу улица Душанове, Димитрија Туцовића, Ђердапске и Филипа Вишњића, пронађене су испод слоја асфалта веће количине опекарских производа. Да подсетимо, ове улице налазе се поред некадашњих двеју великих циљлана – Ђурине и Петковића циљлане. У Димитрија Туцовића улици грађевинске машине изнеле су са дубине од 1-1,5 метара на светло дана парчад шире циљле и фалцовани цреп, што је било у асортиману производа циљлане Љубомира З. Петковића.⁴⁹ У Душановој улици пронађени су комади циљле мањих димензија која је произвођена у Ђуриној циљлани. Слој циљле и црвене прашине простирао се целом дужином копа у поменутиим улицама. По причама мештана, слојеви циљле се налазе по двориштима многих кућа на простору који је некад био у саставу ових циљлана. То је свакако још један доказ да су у Ваљеву некад постојале многе циљларске радње које су (као и Ђурина циљлана) оставиле трага до данашњих дана.

Остаци Ђурине циљлане данас

48 По причи породица Ђорђевић и Здравковић, академски сликар Стојан Пајић насликао је ову циљлану и предео испред ње средином шездесетих година прошлога века. Где се и код кога налази ово платно није нам познато

49 Овакве циљле већих димензија производиле су се све до поткрај четрдесетих година двадесетог века, када су промењени калупи и извршена стандардизација производње (казивања Зорана Петковића).

ПРИЛОГ

ПОСТУПАК ПРОИЗВОДЊЕ ЦИГЛЕ

За припрему производње цигле и црепа постојала је направа у облику каце фиксирана у земљи, а звала се ауз.⁵⁰ Земља за прераду се довлачила у ауз и киселила се водом. Овај посао је радио блатација (калција), који је ручно бацао земљу у кацу. Кад би се преко ноћи земља укиселила, доводио се теглећи коњ који би преко дрвене мешалице вукао земљу у аузу у круг док се иста не би потпуно измешала. У ауз је стајало око 3 кубика земље. Потом би се блато извучило на дуге дрвене тезге, на којима би се, помоћу дрвених и металних калупа моделирали бибер-цреп, цигла или ћерамида. За производњу црепа коришћена је млевена глина, а цигла се посипала песком да се не би у сировом стању лепила једна за другу. Моделирана сирова цигла пакована у брикете сушила се око 15 дана у шупама, захваћена промајом. Након тога цигла се преносила у пећ где се пекла 3 дана, ако је печена на дрва, или 6-7 дана ако се пекла на угљу. Бибер-цреп се пекао 7 дана на температури од 960-1200°C. Цигларско-црепарске производе извлачио је из охлађене пећи радник који се звао печењар а за слагање је био задужен слагач. Печена цигла би се хладила неколико дана у једној прегради ринглова, па су се тако охлађени производи стављали у баракe где би се сушили природно на рафовима десетак дана. Потом би се производи слали у продају. У кружну пећ могло је одједном максимално да стане до 70.000 јединица бибер-црепа и цигле. Пећи које би се ложиле прво би се попатосиле сировом циглом, па би навише било постављено 12 редова црепа, па ред цигле и тако наизменично док ринглов није био попуњен и спреман за ложење. Ринглов се пунио свакодневно. Константна топлота у пећи одржавала се преко цугова величине 70x60 цм, или преко металног прстена – такозваног гуса – тешког око 300 кг. Сав ринглов је био испресецан отворима званим кацле, кроз које се сипао ситан угљ а који су водили до пећи. Тако би се опекарски производи, уредно сложени, постављали у једну пећ, у којој би се сушили, у другој би се пекли, а у трећој хладили. Пећи (или комора) је било више (Ђурина циглани имала је укупно 8 пећи) и наизменично су подложаване. Преко гуса, помераног уз помоћ металног витла, регулисао се проток ваздуха, а самим тим и температура у коморама. Између две пећи (коморе), које су биле широке између 2,5 и 3 метра, био је постављен слој папира

50 Стари начин производње опекарских производа у ваљевском крају је свуда био сличан, као што је између осталог био и у Ђуриној циглани

којим се регулисало кретање ватре између две коморе. Преко већег броја отвора кружна пећ је била везана за масиван димњак из којег су пламен и густ дим излазили у атмосферу.⁵¹

РЕЗИМЕ

Са производњом опекарских производа у Ваљеву и ваљевском крају отпочело се још у првој половини 19. века и њихова израда имала је јако дуго елементе занатског пословања. Почетком 20. века, а нарочито у годинама пред Други светски рат, циљларство даљим развојем, добија карактеристике праве индустрије. У поменутом периоду, циљларско-црепарска делатност постала је најважнија индустријска грана у ваљевском срезу.

Једна од познатијих циљлана, у овом времену, била је циљларско-црепарска радња Ђуре Ђорђевића, основана 1934. године. Близина реке Љубостиње у многоме је олакшала пословање овог предузећа у погледу снабдевања сировином, док је близина железнице пружала могућност лакше дистрибуције производа. Прерада земље у предузећу вршена је искључиво ручно, а сушење производа обављало се природним путем. Печење циљле и црепа испрва је вршено дрвима, а потом угљем. Предузеће је запошљавало 8 до 12 радника, већином из лесковачког краја, и поседовало је „радничке станове“. Производни процес трајао је кратко: од Ђурђевдана до Крстовдана. Ђорђевић је за производњу, у почетку, користио своје земљиште, да би се потом у недостатку истог земља вадилa са разних локација, обично узетих под закуп. Циљлана је добро пословала до Другог светског рата, а током рата производња јој је била осетно смањена. У рату циљлана је претрпела ратне штете у износу од 448.000 динара. После ослобођења, 1948. године, циљлана Ђуре Ђорђевића је национализована, али је враћена власнику на ограничено коришћење 1951. године. До почетка педесетих година у производњи су коришћене пећи затвореног типа, у народу зване „швабаре“, које су трошиле много дрва. Пошто капацитети ових пећи нису били одвећ велики, прешло се 1952. године на систем кружних пећи, такозваних ринглова, и за те потребе саграђен је масивни димњак. Производи ове циљлане коришћени су за грађење већег броја државних и приватних здања у Ваљеву, у граду који се средином 20. века убрзано ширио. Овај објекат је поново национализован 1958. године, да би опет био враћен власнику на ограничено коришћење крајем шесте деценије 20. века. Уопштено, циљлана је доста трпела у производном процесу због честе промене власништва – приватног, државног, друштвеног и поново приватног. Наиме, то су времена реал-социјализма, када је држава онемогућавала да се приватни сектор развије и даље прошири, па је овај тешко долазио до сировина и материјала за производњу. Истовремено, приватни сектор био је оптерећен бројним и високим порезима. Производња Ђурине циљлане почетком седамдесетих година била је у зениту са остварених 1.000.000 јединица произ-

вода. Међутим, због неконкурентних услова рада и у борби са већим државним цигланама, због изражене нерентабилности, ова цигларско-црепарска радња престаје са радом 1975. године.

SUMMARY

Manufacture of brick products started in Valjevo and its region in the first middle of XIX century and for long, it included the elements of craft trade. In the early XX century, especially in years that preceded the World War II, brick production developed in such a manner that it gets the characteristics of a true industry. In mentioned period, brick-tile trade became the most important industry branch in the Valjevo canton.

One of the most famous brick factories of that time was the brick-tile store of Đura Đordjević, founded in 1934. The proximity of the Ljubostinja River facilitated the trade of this company in terms of raw material and the proximity of railroad provided the option of an easier products distribution. The soil processing was done solely by hand in the company and products were dried naturally. Bricks and tiles were at first thermally processed by woods and later by coal. The company had 8 to 12 employees, mostly from the region of Leskovac and they were all provided with the „labour accommodation“. The production process was active for a short period time: from the Day of St. George to Baptist day. In the beginning, Đurđević used his own land in the process of production, but when it was all worn out the soil was scooped from various locations, usually the rented ones. The brick factory traded successfully until the World War II, and during the War, the production was significantly reduced. In the War, the brick factory suffered war damages, which amounted 448.000 dinars. After the liberation in 1948. Đura's brick factory was nationalized, but it was returned to the owner on a limited use base in 1951. By the beginning of the 50's enclosed type ovens were used and were commonly called „švabare“, and they spent a whole lot of woods. Since these stoves had no larger capacity, in 1952. that model was abandoned and system of circular stoves, so called „ringlovi“, was put into use and a huge chimney was built for that purpose. Products of this brick factory were used in the construction of large number of public and private buildings in Valjevo town, which in the middle of XX century expanded pit-a-pat. The same object was nationalized again in 1958. to be returned to the owner on a limited use base at the end of sixth decade of XX century. In general, the brick factory suffered a lot in the terms of production process due to ownership changes - private, public and private again. Namely, those were the times of real-socialism during which the state made it impossible for private sector to grow and expend, therefore it was hard for that sector to obtain raw materials and production material. At the same time, the private sector was burdened with number of high taxes. Đura's brick factory production was as its peak in the beginning of the 70's with 1.000.000 product units manufactured. Nevertheless, due to uncompetitive work conditions, struggle with bigger public brick factories and non-profitability this brick-tile store ceases to work in 1975.